

Rob van der Veer

De vertaling van ‘seermaakwoorden’

Rob van der Veer werd opgeleid aan het Instituut voor Vertaalkunde in Amsterdam en is literair vertaler. Aanvankelijk vertaalde hij uit het Engels (Philip Roth, John Banville, Damon Galgut, Nicole Krauss), maar sinds 2012 vertaalt hij ook uit het Afrikaans. Als de gelegenheid zich aandient of de omstandigheden het vereisen, vertaalt hij romans met een co-vertaler. Sinds 2007 geeft hij les aan de VertalersVakschool in Amsterdam. Ook geeft hij geregeld workshops vertalen Afrikaans-Nederlands, soms in aanwezigheid van een Afrikaanse schrijver (Zandra Bezuidenhout, Rudie van Rensburg). Sinds 2010 bespreekt hij een à twee keer per jaar een Afrikaanse roman voor de leeskring van het Zuid-Afrikahuis in Amsterdam. Soms leidt zo’n bespreking tot een vertaalopdracht – Kroniek van Perdepoort van Anna M. Louw (zijn vertaaldebuut uit het Afrikaans), Abjater wat so lag van Wilma Stockenström. Naar aanleiding van zijn vertalingen van het werk van Karel Schoeman (het Stemme-drieluik) sprak hij tijdens het Kunstefees 2017 in Bloemfontein over zijn Schoemanwerkzaamheden en nam er deel aan een panelgesprek over vertalen. Ook gaf hij er een workshop. ‘De vertaling van “seermaakwoorden” was zijn voordracht tijdens de digitale presentatie op 31 maart 2022 van Elsa Jouberts We wachten op de commandant, georganiseerd door ‘Boeken uit het Huis’, een activiteit van het Zuid-Afrikahuis in Amsterdam.

De vertaling van ‘seermaakwoorden’

Een van de meest schokkende zinnestukjes die ik tijdens mijn lange leescarrière ben tegengekomen staat in een roman van de Australische schrijver Patrick White, daterend uit de jaren zeventig, meen ik. Er wordt een receptie beschreven, of een feestje, dat weet ik niet meer, ergens in de jaren twintig van de vorige eeuw, en dan staat er opeens: ‘The Jewess entered the room.’ ‘The Jewess entered the room.’ Ik kon meteen niet verder lezen. Die vrouw heeft geen enkele kans, dacht ik. Ze wordt meteen geïsoleerd van alle anderen, ze hoort er duidelijk niet bij. Ze kan nooit iets anders zijn dan een ‘Jewess’. Bovendien werd ze beschreven als overdadig en kleurrijk gekleed in vergelijking met de anderen, iemand die met te veel sieraden behangen was. Afgezien van de vraag of het hier gaat om een antisemitische beschrijving, is het een keiharde confrontatie met hoe er in de jaren twintig naar Joden werd gekeken. En als vertaler vraag ik me vervolgens af – hoe vertaal je dat, in deze tijd van woke-ness, ‘The Jewess entered the room’? ‘De joodse vrouw kwam de kamer binnen?’ ‘De vrouw van joodse afkomst kwam de kamer binnen?’ Maar haal je daarmee niet de angel uit de beschrijving? Normaliseer je dan niet iets wat een misstand is, al dan niet aan de kaak gesteld door de schrijver?

In een bundel van de Zuid-Afrikaanse schrijver Dana Snyman staat een gebeurtenis beschreven, een herinnering uit de jaren tachtig. Twee witte jongens staan op de openbare weg rotzooi te trappen, en er komt een oudere vrouw op hen af die zegt: Jongens, kan het wat minder, doe eens rustig aan, of woorden van gelijke strekking. En een van die twee jongens reageert met een: ‘Hou jou bek, ouchheid!’ Veertig jaar later, als hij de herinnering opschrijft, krimpt hij in elkaar: heb ik dat destijds echt gezegd? ‘Hou jou bek, ouchheid!’ En toen ik die woorden las, dacht ik opnieuw: hoe vertaal je dat op een manier dat niet alleen de neerbuigende en beledigende inhoud overkomt, maar ook de racistische strekking? Mag dat nog wel in het huidige tijdsbestek? Er is onlangs veel gedoe geweest over het vertalen van het woord ‘Negro’ uit Amerikaans Engels: er zijn uitgeverijen die hun vertalers verbieden het woord ‘Neger’ te gebruiken, zelfs wanneer het gaat om iemand als James Baldwin, die zich aanvankelijk zelf bestempelt als ‘Negro’, maar daarna inziet, onder invloed van mensen als Stokely Carmichael, dat het woord ‘Black’ veel minder negatieve connotaties heeft. De woke-ness gaat zelfs momenteel zo ver dat Amanda Gorman bewust gekozen woord ‘slave’, dat ze opzettelijk in een van haar gedichten gebruikt om de confrontatie op te zoeken, in het Nederlands wordt vertaald met ‘slaafgemaakte’, waarmee Gorman zelf eigenlijk wordt genuelkorfd. Weer wordt er een zwart iemand de mond gesnoerd. Is dat de bedoeling? En wie durft zich in Nederland nog te wagen aan de vertaling van een woord als ‘ouchheid’, waarmee de oudere vrouw in Snymans verhaal door die twee jongens werd weggezet als minderwaardig en tweederangs, louter op grond van haar huidskleur? Maar heeft die vrouw er geen recht op dat de Nederlandse lezer te weten komt wat haar met dat woord wordt aangedaan, een woord dat vier eeuwen van onderdrukking, uitbuiting en vernedering inhoudt? Vergeet daarnaast niet dat de schrijver zelf ineenkrimpt.

Moet je zoiets dan weergeven met ‘Hou je bek, oude zwarte vrouw’, iets wat nog niet één procent van de krenking weergeeft?

Een paar maanden geleden was ik in een filiaal van Albert Heijn om boodschappen te doen. Ik stond bij een van de koelvitruines toen ik plotseling hoorde: ‘Hé homo, schiet eens op!’ Het was een van de jonge personeelsleden, die dat lacherig tegen een collega zei. ‘Homo’ is momenteel het meest gebruikte scheldwoord op de Nederlandse middelbare scholen. Ik heb het ook meermalen gehoord wanneer ik me in een zwembadhokje stond om te kleden en er een stroom middelbare scholieren naar binnen kwam. Er wordt dan hard met deurtjes geslagen en uiteraard vliegt het woord ‘homo’ een paar keer door de lucht. Kennelijk is het zo dat iemand die zich niet stoer genoeg gedraagt, de benaming ‘homo’ verdient. Je kunt zoiets, gezien je persoonlijke geschiedenis, als heel pijnlijk ervaren. En stel dat je je ervaringen opschrijft, en je Amerikaanse vertaler zegt: nou, het woord ‘faggot’ gebruik ik liever niet in vertaling, want dat is beledigend, ik maak er ‘sissy’ van. Is dat dan geen afzwakking of ontkenning van het leed dat je doorstaat?

Het afzwakken van ‘seermaakwoorden’ in vertalingen onder de noemer van ‘beschaving’ is in zekere zin een vorm van geschiedvervalsing: er ontstaat bij de lezer een vertekend beeld. In *Ons wag op die Kaptein* zijn de woorden ‘naturelle’ en ‘Kaffers’ al vervangen door ‘inboorlinge’ en ‘swartes’, en daarmee klinkt de bejegening van Afrikanen door Europeanen alweer een stukje vriendelijker: maar klopt dat met de werkelijkheid, met hoe het was? Je zou die aanpassing symptoombestrijding kunnen noemen, paternalisme, een manier om de lezers tegemoet te komen: maar wat je ook doet – het beschreven racisme, antisemitisme, of seksisme poets je er niet mee weg. De harde feiten blijven bestaan. Het verleden is niet uit te wissen.

Hoe ervaar je als vertaler het verbod om bepaalde woorden te gebruiken? In eerste instantie als ondeskundig, maar later ook als krenkend. Ieder slachtoffer heeft er immers recht op om zijn / haar leed beschreven te zien worden in de woorden waarmee hij / zij wordt bestookt. Daarnaast wordt het volgende nogal eens vergeten. Als vertaler doe je je hele leven niets anders dan je verplaatsen in de gedachten en de emoties van andere mensen. Als vertaler weet je precies wat de uitwerking van bepaalde woorden is: woorden kunnen strelen maar ze kunnen ook striemen. Maar of ze strelen of striemen is afhankelijk van de schrijver: de schrijver bepaalt wat er komt te staan. De lezer moet de schrijver kunnen lezen, niet de correcties of nuanceringen van de vertaler of de uitgever.

Bij het vertalen van *Ons wag op die Kaptein* (1963) heb ik gebruikgemaakt van de Klassiek-uitgawe uit 2005. In die versie waren de woorden ‘naturelle’ en ‘Kaffers’ al omgezet in ‘inboorlinge’ en ‘swartes’.¹ Dat was een keuze van de schrijfster, en als vertaler ga je zo’n keuze niet terugdraaien. Het woord ‘mulatte’ stond er nog wel in, een woord dat ook in het Nederlands bestaat. Maar in het Nederlands is dat woord verouderd. Hoogstwaarschijnlijk weten jonge lezers nog maar amper wat ‘een mulat’ is en heeft het woord ook een wat rare klank gekregen. Zowel de uitgever als de meezer vonden ‘halfbloed’ veel beter, zeker gezien de tijd waarin het boek speelt. ‘Dubbelbloed’ zou te modern zijn geweest. Hetzelfde geldt voor het Nederlandse woord ‘witte’. Het Afrikaanse ‘wittes’ is dus ‘blanken’ gebleven.

In de jaren vijftig, kort na de oorlog, was er een Nederlandse vertaler die af en toe boeken over het nazisme vertaalde. Als er in de brontekst stond ‘de wandaden van de nazi’s’ maakte ze daarvan ‘de gruwelijke, mensonterende wandaden van de nazi’s’. Bijstelling en correctie is dus iets van alle tijden, net als het idee dat de lezer misschien niet slim genoeg is om zelf alles te snappen.

Ikzelf ben een van die vertalers die graag willen vertalen wat er staat. En als lezer wil ik graag in een zo helder mogelijke spiegel kijken. Ik wil me als Europeaan kunnen afvragen: hebben wij dat gedacht, hebben wij dat gezegd, hebben wij dat gedaan? En doen we het nog steeds?

Wat voor zin heeft het om in vertalingen de ‘seermaakwoorde’ te verbieden als de ‘seermaakdade’ blijven bestaan?

¹ In het groepsgesprek tijdens de digitale presentatie van de vertaling liet de bruine schrijver Kirby van der Merwe weten onthutst te zijn over deze ‘sanitisering’ van de Afrikaanse tekst: de denigrerende benamingen waaronder hij en zijn familie eeuwenlang hadden geleden bleken opeens te zijn weggepoetst.